

M. KRAVAR
Kidričeva 4
Zadar

UDK 807.5—56

TRI OTVORENA PITANJA GRČKE GRAMATIKE U NAS*

A p s t r a k t: U prilogu se raspravljaju, u stvari, tri pitanja grčke sintakse, i to:

1) vidski odnos grčkoga i hrvatsko-srpskoga glagola uz poziv na raniju i opsežniju raspravu o predmetu; ovdje se posebno naglašava globalna analogija između dva jezika;

2) jedan nedovoljno identificiran slučaj slaganja vremena u grčkome, napose u atičkoj prozi, gdje kadšto dva preterita, imperfekt i pluskvamperfekt, dolaze iza sporedna vremena glavne rečenice mjesto uobičajenoga prezenta odnosno perfekta istovremenosti (ili neupravnog optativa);

3) modalno značenje grčke eventualno-pogodbene rečenice u odnosu na realnu, koje se u vodećoj literaturi predmeta nedovoljno objašnjava.

Tri pitanja, koja se ovdje razmatraju uglavnom teoretski, imaju i praktično, didaktičko-metodičko, značenje, o čemu se ovdje govori tek uzgred.

U svome prilogu znanstveno-radnom dijelu programa ove svečane proslave raspravljam, u stvari, o trima pitanjima starogrčke sintakse, pri čemu nazivom „gramatika“ u naslovu namjesto „sintaksa“ želim istaknuti, pogotovo u ovoj prilici, i praktičnu vrijednost jezičnih problema o kojima je ovdje riječ. Ono „u nas“ stoji zato što se ovdje činjenice grčke sintakse stavljaju u širi okvir grčko-slavenskih ili čak grčko-hrvatskih (odnosno srpskih, naravno) paralela, preko kojih se često mogu bolje razumjeti pojedinosti koje, gledane sa stanovišta drugih jezika, ostaju sakrivene.

Grčka sintaksa kao neiscrpan rudnik svagda zanimljivih lingvističkih problema privlači i dan-danas, u poplavi modernih metodologija, nesmanjenu pažnju učenih stručnjaka širom svijeta. O tome svjedoče ne samo povremena specijalna djela i znanstveni radovi po stručnim periodicima, među kojima su grčki sintaktički prilozi neprekidno na dnevnom redu, nego i vodeći općelingvistički časopisi, u kojima se u razmacima od jedva pola godine pojavljuju, sad u jednima sad u drugima, relevantni radovi s toga područja. Rjeđa je ta pojava u našim domaćim časopisima, iako upravo u našim znanstvenim sredinama imamo vrijednih tradicija na tom odsjeku istraživačkoga rada.

* Referat održan u nešto skraćenu opsegu na znanstvenom skupu „*Studia classica* od 1667. do 1987. u Hrvatskoj“ (3. studenoga 1987) u okviru proslave 380 godina Klasične gimnazije u Zagrebu.

Ja se ovdje zadržavam na trima nasumce odabranim pitanjima: prvo, na grčko-hrvatskom odnosu u sferi kategorije glagolskoga vida, drugo, na jednom nedovoljno identificiranom slučaju slaganja vremena u grčkome i, treće, na modalnoj semantici grčke eventualne hipoteze, napose u njezinu odnosu prema realnoj.

I. *Oko vidskoga odnosa grčkoga i hrvatsko-srpskoga glagola*

Prije četrdesetak godina, između 1945. i 1950, s izlaskom dvaju znanstvenih priručnika grčke sintakse, Humbertove *Syntaxe grecque* (1945) i drugoga sveska Schwyzer—Debrunnerove *Griechische Grammatik* (1950), nastupio je, čitavo stoljeće nakon aspektološkoga uvida Georga Curtiusa u grčki glagolski sistem, novi i više ili manje konačni zaokret u pristupu sistematici grčkoga glagola¹. Stara njegova podjela na temelju kategorije vremena, koja potječe od stoičkih gramatičara, a zatim osobito od Dionizija Tračanina i njegovih bližih ili daljih rimskih i bizantskih sljedbenika, ustupa sve više, danas već, tako reći, i službeno, pred kategorijom aspekta ili, bolje reći, vida, koja je u grčkom glagolskom sistemu i formalno i funkcionalno nadređena vremenu, kao što je i u antici naučavao Apolonije Diskol ne naišavši u tome na znatniji odaziv². Treba ipak istaknuti da nova slika grčkoga glagola u navedene trojice autora — mislim na Humberta i Schwyzer—Debrunnera — nije odviše radikalna, jer se u njoj, uz horizontalnu vidsku morfološko-semantičku suprotnost infektum—konfektum—perfektum, tj. izvršivanje—izvršenje—izvršenost glagolske radnje, čuva i vertikalna vremenska suprotnost sadašnjost—prošlost—budućnost³. U tom je pogledu osobito ilustrativna obrada grčkoga glagola, i starog i novog, u dvama sintaktičkim priručnicima Ahileusa Tzartzanosa, u kojima se dvije perspektive, vidska i vremenska, nalaze metodički u ravnoteži⁴.

¹ Georg Curtius (1820—1885), njemački klasički filolog, djelovao je dulje vrijeme kao sveučilišni profesor u Pragu, gdje se na licu mjesta upoznao s problemima glagolskoga vida i tadašnjom češkom literaturom o njima. Na tom su mu području nezaobilazna djela: *Griechische Grammatik* (1852) i *Erläuterungen zu meiner griechischen Grammatik* (1863), a napose *Das Verbum der griechischen Sprache* (1872), u kojima su vidska značenja grčkoga glagola prvi put sistematski razlučena od vremenskih.

² Usp. J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax I*, Basel 1956², str. 149 i d. Mnogo prije Apolonija istakao je vidska značenja latinskoga glagola M. Terencije Varon, *De lingua Latina* (izdanje A. Spengela), str. 228 i d., odakle i potječu nazivi *infectum* i *perfectum* dopunjeni za grčki u novije vrijeme sa *confectum* u Schwyzer-Debrunnera, o.c., str. 248 i d. Što se pak tiče stoikâ, danas se opet, nakon G. Herbiga, sumnja o tome da je njihovo učenje o vremenu uključivalo i pojam vida, na što — čini se — upućuju njihovi dvočlani nazivi pojedinih vremena; usp. R. Hiersche, „Aspekt“, in der stoischen Tempuslehre? *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 91 (1977), str. 275 i d.

³ J. Humbert, *Syntaxe grecque*, Paris 1960³, str. 110 i d., i E. Schwyzer i A. Debrunner, *Griechische Grammatik II*, München 1950 str. 248 i d.

⁴ To su Συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης (1947) i Νεο-ἐλληνικῆς σύνταξις ἡτοι Συντακτικὸν τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης (1928),

Ta je nova, vidsko-vremenska predodžba o grčkom glagolu rezultat više nego stogodišnjega istraživačkog rada čitava niza u prvom redu slavenskih ili slavistički informiranih grecista, pa i samih slavista, počev od spomenutoga Curtiusa pa preko Brugmann—Delbrücka, A. Meilleta, G. K. Uijanova i našega A. Musića sve do E. Koschmiedera, A. Dostála, D. Grubora, J. Holta, J. Brunela i H. Galtona, da spomenemo samo nekoliko najvažnijih imena. Svi su ti učenjaci dokazivali, a dokazuju i danas, postavku o općem podudaranju grčkih vidski raščlanjenih glagolskih osnova odnosno oblika sa slavenskim vidski raščlanjenim glagolskim tvorbama. U nas je glavni zastupnik te znanstvene teorije bio, kao što znamo, August Musić, koji je na tom području dao, osim poznatoga učenja o gnomskom aoristu, i više drugih priznatih radova. Svima nama koji smo se školovali na njegovim udžbenicima ušao je u krv njegov kontrastivno-vidski imperativ: grčke oblike prezentske osnove prevodi našim imperfektivnim, a grčke oblike aorisne osnove našim perfektivnim glagolom⁵.

Međutim, vjekovna prevodilačka praksa, kako starija crkvenoslavenska tako i moderna pojedinačno-slavenska, pokazuje da očevidna grčko-slavenska vidska analogija nije potpuna, što, dakako, zna i u nas svatko tko je imao dulje vrijeme konkretna posla s grčkim tekstovima, pogotovo nastavnici i prevodioci.

Ja sam se tim problemom pozabavio posebno u svom referatu za Slavistički kongres u Kijevu (1983), gdje je ujedno navedena, pa dobrim dijelom i pretresena obilna literatura predmeta⁶.

Da ovdje ne duljim, sažimljem samo opće zaključke:

1. Dva su vidska sistema, grčka trojna suprotnost oblika infektuma, konfektuma i perfektuma i slavenska dvojna imperfektivnih i perfektivnih glagola, u koju je polisemički uključeno i značenje grčkoga perfektuma, u strukturalnom pogledu veoma različita: vid je u grčkom morfologiziran a u slavenskom leksikaliziran, ali to ipak ne sprečava, već samo relativizira opći paralelizam među njima na funkcionalno-sintaktičkom planu⁷.

2. Teža je u tom pogledu, a i manje proučena činjenica što je grčki vidski mehanizam, za razliku od novoga slavenskog vida, poja-

od kojih je bar ovaj drugi mogao poslužiti kao poticaj Humbertu, a obadva i Schwyzeru odnosno Derbunneru.

Zanimljivo je da grčka gramatika ne raspolaže ni danas općeprihvaćenim nazivom za glagolski vid, što ga Tzartanos opisuje kao 'τρόπος τῆς ἐμφανίσεως τοῦ σηματινομένου ὑπὸ τοῦ ῥήματος'.

⁵ A. Musić, *Perfektivni i imperfektivni glagoli u grčkom i hrvatskom jeziku*, Zagreb 1879/80 (izvadak iz *Izvišća* Gimnazije zagrebačke, 1880), str. 1 i d.

⁶ M. Kravar, O sušnosti grečko-slavjanskoj vidovoj analogii, *Živa antika* 32 (1982), str. 5 i d.

⁷ U posljednje se vrijeme nanovo pokreće raspra o porijeklu glagolskoga vida u indoevropskim jezicima, napose u grčkom i slavenskom; usp. kao najnovije o tome O. Szemerényi, The origin of aspect in the Indo—European languages, *Glotta* 65 (1987), str. 1 i d., gdje se ispuštaju iz vida mnoge već stečene spoznaje; v. također H. Galton, *The Main Functions of the Slavic Verbal Aspect*, Skopje 1976, str. 293 i d., gdje se iznosi misao da bi slavenski glagolski vid bio nastao pod utjecajem ranih grčko-slavenskih jezičnih kontakata, što je, dakako, teško dokazati.

a) eksplicitni, tj. aorist durativnih glagola stanja uz vremensku oznaku na pitanje „koliko vremena?“, npr. Hom. *Od.* α, 2: ὅς μάλα πολλὰ πλάγχθη („lúta“ mj. nepostojećega ili bar neobičnoga „*proluta“ i sl.); Her. 1, 16: Σαδούαττης ὁ Ἀρδύος ἐβασίλευσε ἔτα δώδεκα („kraljeva“ mj. „*pokraljeva“, „*prokraljeva“, „*otkraljeva“ i sl.);

b) implicitni, tj. aorist bilo kojega glagola u durativnom kontekstu, osobito u kvalifikativnom smislu, npr. Tuk. 1, 1, 1: Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ζὺν ἔγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων ὥς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους („ratovaše“ mj. „*odratovaše“ ili sl.)¹⁰; ili Θουκυδίδης ἔγραψε ἀκριβῶς καὶ ἀληθινῶς („pisa“ mj. „*propisa“ i sl.).

5. Odstupaju također slučajevi više ili manje slobodna, stilistički ili već i stilski uvjetovana izbora između dva vidska razreda, npr. prividna upotreba grčkoga imperfekta mj. aorista, npr. Tuk. 5, 58,3: οἱ Ἀργεῖοι αἰσθόμενοι ἅμα ἔω ἔχουσι... ἐς Ἀργος („uzmicahu“ mj. „uzmakoshe“); Ksen. *An.* 1,2,1: Κύρος δὲ ἔχων οὖς εἴρηκα ὁρμαῖτο ἀπὸ Σάρδεων („kretaše“ mj. „krenu“)¹¹.

Uopće se može reći: prvo, da su razilaženja u upotrebi vidskih ekvivalenata na dvije strane određena više stilski ili stilistički, što je prilično slabo proučeno, nego sistematsko-sintaktički i, drugo, da i sama razilaženja ostaju u granicama opće analogije.

2. Jedan slučaj slaganja vremenâ u grčkome

U jezicima, poimence indoevropskima, slaganje vremena vrijedi kao sporadičan sintaktički mehanizam. Odatle uobičajena predodžba o tome kako ono u jednim jezicima, npr. u latinskom, zapadnoromanskima i engleskom, postoji, dok mu u drugima, npr. u hrvatskom ili srpskom, kao i u većini slavenskih, i u rumunjskom kao istočnoromanskom, nema mjesta. U stvari, obično biva tako da ga u jednom te istom jeziku općenito ima ili nema, kao u upravo spomenutim primjerima, ali ga u posebnim slučajevima nema, npr. u njemačkom, odnosno ima, npr. upravo u grčkome. Slaganje vremenâ može se označiti kao sveukupnost deiktčko-taktičkih kombinacija upotrebe vremenâ u rečenicama određenih tipova, pri čemu se pod „deiksisom“ misli na različita stanovišta vremenskoga određivanja radnje sporedne rečenice prema vremenu glavne, a pod „taksisom“ relativni slijed vremena u

¹⁰ Tu ne bi bilo na mjestu ingresivno „zaratiše (se)“, jer pisac, pristupajući poslu, ima u vidu opis čitava rata (iako ga neće dovesti do kraja).

¹¹ Ta je pojava česta i u drugim jezicima sa dva vidski različita preterita; tako i u nas, npr. u narodnoj pjesmi: *U knjizi ga lijepo pozdravljaše* (mj. *pozdravi*) i sl.; usp. M. Kravar, *Glagolski vid kao tipološko-komparativni problem, Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru*, 14—15 (1976), str. 289 i d., posebno 307 i d.

¹² Usp. o tome R. Jakobson, *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*, Harvard University 1975, str. 4 i 8 i d.; v. također *Selected Writings II*, The Hague—Paris 1971, str. 130 i d.

sporednoj rečenici¹². Uz to dolazi i smjena načinâ kao znak vanjske odnosno unutrašnje zavisnosti sporedne rečenice: s jedne strane indikativa kao „upravnoga“, a s druge kakva „neupravnoga“ načina: konjunktiva, kondicionala, optativa i sl. Ovdje valja imati na umu latinsku *consecutio temporum*, koja je ujedno i *consecutio modorum*, ili, također, analogno romansko slaganje vremenâ, npr. u francuskom, talijanskom, španjolskom itd., gdje također imamo sve troje: i deiksis, i taksis i smjenu načinâ.

Svi koji se više ili manje bavimo starogrčkim jezikom navikli smo na mišljenje da u grčkome, kao i u nas, slaganja vremenâ nema, nego ga, kao tipična grčka pojava, uz „sporedno“ ili prošlo vrijeme glavne rečenice zamjenjuje fakultativno slaganje načinâ, tj. *optativus obliquus*, koji — vremenski inertan kakav jest — stoji mjesto indikativa odnosno konjunktiva¹³; tako, na primjer, u rečenici Ksen. *An.* 2,1,3: Οὔτοι ἔλεγον ὅτι Κύρος μὲν τέθνηκεν, Ἀριαῖος δὲ πεφευγὼς εἶη... εἶη — imamo obje načinske mogućnosti, upravni indikativ τέθνηκεν i neupravni optativ πεφευγὼς εἶη, pri čemu se čini da među njima ima i semantičke razlike: indikativom kao da se izražava potvrđena vijest „da je mrtav“, a optativom navodna glasina „da bi bio na bijegu“. Ali, kako se optativ općenito automatizirao, moglo bi tako biti i ovdje. U svakom slučaju, indikativ, iako vremenski obilježen, u principu ne reagira u smislu deiksisa, pa iza sporednoga vremena ἔλεγον glavne rečenice ostaje τέθνηκεν isto kao što bi bilo iza „glavnoga“ ili neprošlog, npr. λέγουσιν, dok je optativ πεφευγὼς εἶη, vremenski neobilježen kao takav, sam po sebi relativno-vremenski dvoznačan: „da je na bijegu“, ali i „da je bio na bijegu“.

S druge strane, dva se relativno-vremenska odnosa, istovremenost i prijevremenost, u indikativu razlučuju bar u smislu taksisa, npr. τέθνηκεν „da je mrtav“, prema mogućem ἐτεθνῆκει „da je bio mrtav“, dok u optativu ostaju opet nerazlučena — πεφευγὼς εἶη „da bi bio na bijegu“.

Međutim, u priručnicima grčke sintakse rijetko se spominje, a još rjeđe označuje kao slaganje vremenâ, osobita upotreba dvaju preterita, imperfekta i pluskvamperfekta, uz *verba sentiendi* u zamjenu za prezent odnosno perfekt za istovremenost dviju radnja, glavne i sporedne¹⁴; npr. Ksen. *An.* 3,1,2: ἐν πολλῇ δὴ ἀπορίᾳ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἐννοούμενοι μὲν ὅτι ἐπὶ ταῖς βασιλείᾳς θύραις ἦσαν (= 'εἰσίν' / 'εἶεν')... ἀπεῖχον (= 'ἀπέχουσι' / 'ἀπέχοντες') δὲ τῆς Ἑλλάδος... μύρια στάδια, ... πρὸ οὐδεδώκασιν (= 'προδεδώκασιν' / 'προδεδώκειν') δὲ αὐτοὺς καὶ οἱ... βάρβαροι... Takvi preteriti odgovaraju potpuno kasnolatinskom imperfektu istovremenosti uz sporedno vrijeme glavne radnje u izričnoj *quod-* ili *quia-*rečenici, npr.

¹³ A. Musić, *Consecutio modorum* u grčkom jeziku, *Rad JAZU* 235 (1928), str. 59 i d.; tu se optativ uopće, a posebno neupravni, tumači kao morfološki i sintaktički preterit konjunktiva (usp. njegove sekundarne nastavke). Takav se optativ morao i osjećati kao preterit, jer inače ne bi bilo razloga da ne dolazi i uz glavna vremena glavne rečenice.

¹⁴ Za aorist kao treći preterit v. bilj. 16.

Sciebam quod aeger e r a t l e s s e t, ili istom obliku u bilo kojem romanskom jeziku, npr. franc. *Je savais qu'il é t a i t malade*, pa i u germanskima, npr. njem. *Ich wußte, daß er krank w a r* ili engl. *I knew that he w a s ill*, sve to za razliku od našega *Znao sam da je bolestan*.

Tu se, kao što vidimo, u grčkom inače uobičajena unutrašnja zavisnost ili stanovište subjekta glavne rečenice zamjenjuje zavisnošću vanjskom ili stanovištem govornika odnosno pisca, a to i jest ono što se u drugim jezicima označuje kao „slaganje vremenâ“¹⁵.

Navedeni primjer iz Ksenofonta, prvi na koji se u grčkoj lektiri nailazi, nije, kako ćemo odmah izuzetak, nikakav izuzetak, a još manje nepravilnost, nego ne baš rijetko odstupanje od uobičajenoga neslaganja vremenâ. Usp. također Tuk. 5,50,4: *Λίχας ὁ Ἀρκεσιλάου... ἀνέδθησε τὸν ἡνίοχον, βουλόμενος δηλωῶσαι ὅτι ἐαυτοῦ ἦν* (= 'έστι' / 'είη') *τὸ ἄρμα*—ili Plat. *Symp.* 219e: *Ἡδὴ ὅτι χρήμασι... ἄπρωτος ἦν* (= 'έστι' / 'είη'). Uostalom, u Homera je takvo slaganje vremena gotovo pravilo, čak i uz *verba dicendi* i *putandi*, npr. *Il.* X, 438: *οὐ, ... τις ἄγγελος ἐλθὼν ἔγγειλ'*, *ὅττι βᾶ οἱ πόσις ἔκτοθι... μίμνε* (= 'μῖμνει')—ili *Od.* γ. 166: *φεῦγον, ἐπεὶ γίγνωσκον ὃ δὴ κακὰ μὴ δέετο* (= 'μῆδεται') *δαίμων*.

To znači da se uz sporedno vrijeme glavne rečenice istovremena radnja sporedne može izraziti na tri načina: u infektumu prezentom odnosno optativom, ali i imperfektom, a u perfektumu perfektom odnosno optativom, ali i pluskvamperfektom¹⁶. Od starijih priručnika govore o tome ponešto Kühner—Gerth¹⁷ i Stahl¹⁸, ali ni jedan ni drugi ne kažu izričito da je po srijedi tzv. *Tempusfolge* kao, također neobavezno, u njemačkom. Slično postupa i danas Humbert¹⁹, koji ipak dodaje da se dva preterita mjesto prezenta odnosno perfekta susreću „prividno nepravilno“ svagda kad se inzistira radije na realnosti činjenica nego na predodžbi subjekta o njima, drugim riječima, kad vanjska zavisnost potiskuje unutrašnju. Što se tiče Schwyzera—Debrunnera, oni čitavu stvar i ne spominju²⁰.

Nas ovdje to pitanje zanima uglavnom iz dva razloga: prvo, što je pojava zastupljena prilično i u novozavjetnom grečitetu, npr. *Iv.* 16,19: *ἔγνω Ἰησοῦς ὅτι ἡ θ ε λ ο ν* (= 'ἐθέλουσιν' / 'ἐθέλοιεν') *αὐτὸν ἔρωτᾷ*²¹, i, drugo, što pod sličnim uvjetima, osobito uz gla-

¹⁵ Taj je naziv u biti proizvoljan, jer je i „neslaganje“ vremenâ također „slaganje“, samo s drugoga stanovišta.

¹⁶ Ovdje se o aoristu nema što reći, jer on kao konfektum ne znači, osim izuzetno, sadašnjost, pa onda ni istovremenost.

¹⁷ R. Kühner i B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache* II, 2, Hannover—Leipzig 1904, str. 359 i d.

¹⁸ E. Stahl, *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums*, Heidelberg 1907, str. 551 i d.

¹⁹ *Syntaxe grecque*, str. 188 i d.

²⁰ Usp. *Griechische Grammatik*, II, str. 645 i d., gdje bi u vezi sa supstantivnim rečenicama, osobito izričnim i zavisno-upitnim, bilo mjesta da se o tome nešto kaže; v. također str. 297 i d.

²¹ F. Blass, A. Debrunner i F. Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1975¹⁴, str. 267 i d. i 271.

gole opažanja, postoji i u slavenskim jezicima, pa i u nas, npr. *Svi smo gledali kako si trčao* (mj. *trčiš*)²². Ta se upotreba preterita mjesto prezenta ne smatra ni u nas tuđim utjecajem, kakav je inače, napose u prijevodima, veoma čest. Ali stvar i ovdje zvuči ponešto neslavenski.

Odatle se nameću dva zadatka: prvo, bilo bi vrijedno truda stvar potanje proučiti, i to najprije u Homera, a onda i drugdje gdje se javlja; u Herodota, čini se, toga nema, što bi ipak valjalo provjeriti, ali ima podosta u antičkoj prozi, gdje bi trebalo istražiti i sintaktičke okolnosti pod kojima se dva preterita izmjenjuju s prezentom ili perfektom odnosno optativom; i, drugo, trebalo bi se pitati nije li možda u nas, a i drugdje u slavenskom, takva upotreba imperfekta (odnosno njegove zamjene — perfekta), koji ovdje jedini dolazi u obzir, stvar ranoga utjecaja grčkih novozavjetnih tekstova na crkvenoslavenske prijevode, iz kojih je onda mogla ući i u nove slavenske jezike²³.

3. Modalno značenje eventualno-pogodbene rečenice

Među zavisno-složenim rečenicama hipotetički period zauzima posebno mjesto, i to po tome što se hipoteza ili pogodba (bolje reći „uvjet“) kao šira morfološko-sintaktička struktura dodiruje s tzv. modalnim tipovima proste rečenice, kao što su izjavna, zahtjevna, željna i sl. Jer pogodbene (dakle „uvjetne“) rečenice i nisu ništa drugo nego posebni oblici modalnoga stupnjevanja hipotetičkoga suda kao izraza pomišljene uzročnosti. A što se tiče broja i značenja njihovih tipova, koji u različitim jezicima variraju, oni ovise o broju i semantici načinskih oblika glagola u danom jeziku. Tradicionalna trojna podjela na realne, potencijalne i irealne polazi od modalne strukture latinskoga glagola, u kojoj su prve područje indikativa kao „real“, druge prospektivnoga konjunktiva kao potencijala, a treće retrospektivnoga kao ireala. I u grčkom se sistemu od četiri tipa načinske strukture opravdavaju u istom smislu: indikativ kao real, konjunktiv kao eventual, optativ kao potencijal i načinski preteriti kao ireal. Slično stoji stvar i u našem jeziku, osim što je u nas hipotetički period morfološko-semantički veoma zamršeno područje²⁴.

Nerazmjer između latinske trojne i grčke četvorne podjele proizlazi iz polisemije realnoga tipa u latinskom, tj. odatle što on dvoznačno

²² Usp. W. Vondrák i O. Grünenthal, *Vergleichende slavische Grammatik* II, Göttingen 1928², str. 383, gdje se prezent označuje kao poseban slučaj, što bi moglo biti krivo.

²³ Usp. M. Kravar, K voprosu o soglasovanii vremen v ruskom literaturnom jazyke, *Zbornik P. Skoka*, Zagreb 1985, str. 249 i d., napose 257, gdje se navodi jedan takav staroruski primjer imperfekta mjesto prezenta, vjerojatno prema grčkom uzoru.

²⁴ Usp. o tome M. Kravar, Modalna tipologija hipotetičkoga perioda u hrvatsko-srpskom jeziku, *MSC: Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Referati i saopštenja* 14 (1985), str. 11 i d.

„pokriva“ (ne „izražavajući“ ni jedan ni drugi) obadva, i realni i eventualni. Rečenica *Si hoc facis, erras* može biti i realna *Εἰ τοῦτο ποιεῖς, ἀμάρτανεις*, i eventualna *Ἐάν τοῦτο ποιῇς/ποιήσης, ἀμάρτανεις*. Drugim riječima, u latinskom je razlika između dva tipa, govoreći jezikom TG—gramatike, „dubinske“ prirode, a u grčkom se očituje i u „površinskim strukturama“²⁵.

U nas je osobito Musić radio mnogo na sintaksi grčkih pogodbenih rečenica, i to najprije uz oslon na analogne hrvatske pojave²⁶, a zatim i posebno s obzirom na grčki jezik²⁷. On je bit eventualne pogodbe uočio u njezinoj suprotnosti prema realnoj. To se njegovo učenje — izloženo slobodno²⁸ — svodi na sljedeće:

U realnoj se protazi uzimlje u pretpostavku, tj. „stavlja pod ako“, modalitet ili načinski stav indikativa, dakle izvjesnost, prema sadržaju glagolskoga izražaja, a ne diktum ili sam njegov sadržaj; ako se pak uzimlje ovo drugo, onda je pogodba uz načinski stav očekivanja, eventualna. Tako, na primjer, za sadašnjost protaza *εἰ τοῦτο ποιεῖς/πεποιήκας* znači „ako to — sada — zaista (usp. homerski često *εἰ ἔτεόν γε*) činiš/učinio si“ (a ne zna se da li da ili ne), dakle upravo „ako stoji da to činiš/učinio si“, a *ἔάν τοῦτο ποιῇς/ποιήσης/πεποιήκας* znači „ako to — bilo kada — slučajno činiš/učiniš/budeš učinio“. U našem se jeziku grčka suprotnost između realnoga indikativa i eventualnoga konjunktiva očituje kao razlika između „aktualnoga“ i „virtualnoga“ vremena indikativa²⁹. Slična je suprotnost i u prošlosti između realno-indikativnoga *εἰ τοῦτο ἐποίησας/ἔπεποιήκεις* „ako si to — tada — činio/učinio/bio učinio“ i eventualno-optativnoga (s optativom kao preteritom konjunktiva) *ἔάν τοῦτο ποιοίης/ποιήσαις/πεποιήκοις* „ako si/bi to — bilo kada — činio/učinio/bio učinio“, gdje prema grčkom indikativu stoji i u nas indikativ, i to aktualni, a prema grčkom iterativnom optativu također indikativ, ali zamjenljiv kondicionalom, dakle virtualni³⁰.

²⁵ Samo za budućnost preteže i u lat. *si feceris* eventualni smisao *ἔάν ποιήσης/πεποιήκας*, dok je *si facies* dvoznačno, *ἔλ ποιήσεις* i *ἔάν ποιῇς/ποιήσης*; usp. M. Kravar, *Pitanja glagolskoga vida*, str. 77 i d. U nas je razlika između dva tipa u danom slučaju ipak koliko-toliko „površinska“, jer je u realnoj protazi imperfektivni prezent *činiš* osamljen, a u eventualnoj dopunljiv perfektivnim parom: *činiš/učiniš*.

²⁶ A. Musić, Rečenice s konjunkcijama *ako*, *neka*, *li* u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 134 (1898), str. 1 i d., napose 17 i d. i 21 i d.; v. također isti, *Zum Gebrauch des Praesens verbi perf. im Slavischen*, *Archiv für slavische Philologie* 24 (1902), str. 479 i d., posebno 494 i d.

²⁷ Usp. A. Musić, *Beiträge zur griechischen Satzlehre*, Zagreb 1927, str. 19 i d., gdje se daje sinteza ranijih pogleda.

²⁸ Slobodno zato što Musić nije na tom planu izgradio opću terminologiju kao što je učinio njegov mlađi suvremenik Ch. Bally u knjizi *Linguistique générale et linguistique française* (Berne 1932, sada 1950³) razrađujući teoriju iskaza, gdje se, na primjer, iskaz „kiša pada“ analizira kao sastavljen od dva člana: „modusa“ ili načinskoga stava *ivrdim* i „diktuma“ ili samoga izričaja *kiša pada*; v. str. 35 i d. i 48 i d.

²⁹ Usp. *Naučni sastanak slavista* 14, str. 15.

³⁰ *Ibid.*, str. 16.

Najviše je glavobolje zadavala, a zadaje još i danas, suprotnost između dvije različite protaze, realne i eventualne, za budućnost, gdje je Musić također raščistio stvar u istom smislu, ali nije dovoljno poučio nasljedstvo³¹. I ovdje se realno εἰ τοῦτο ποιήσεις πεποιηκώς/ἔσθ, „ako ćeš (= ‘stoji da ćeš’) to činiti/učiniti/*biti učinio“ i eventualno ἐὰν τοῦτο ποιῇς/ποιήσῃς/πεποιήκῃς „ako to budeš činio/učiniš/budeš učinio“ odnose na isti način jedno prema drugome³². Ali ovdje će biti vrijedno posegnuti i za konkretnim primjerom: U rečenici, bolje reći — rečenicama Hom. Il. A, 115 i d.: ἀλλ’ εἰ μὲν δῶ σ ο υ σ ι γέρους μεγάθυμοι Ἀχαιοί... εἰ δέ κε μὴ δῶ ω σ ι ν, ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἔλωμαι — upravo upada u oči razlika između realnoga εἰ δῶσουςi „ako će dati“ (sc. onda dobro) i eventualnoga εἰ κε (= ἐὰν) μὴ δῶωσιν „ako ne dadu“.

No u navedenom se primjeru očituje još jedna razlika između realne i eventualne pogodbe: u prvoj se radnja protaze ne mora vremenski podudarati (tj. pripadati istom vremenskom odsjeku) s radnjom apodoze, a u drugoj mora, bilo kao istovremena s njome ili prijevremena prema njoj: „već sada dobro, ako će dati“, ali „ako ne dadu, uzet ću“³³.

Ovdje treba također istaknuti važan prilog ruskoga učenjaka Fjodora Korša, koji je u svoje vrijeme analizirao sedamdesetak homerskih protaza, koliko ih ima sa εἰ + futur (I), i našao da se futur u njima odnosi svagda na nešto što je prethodno već rečeno (ali se može i nalaziti samo u kontekstu ili govornoj situaciji)³⁴. Nešto slično imamo i u našem primjeru: Agamemnon se u realnoj protazi εἰ μὲν δῶσουςι γέρους pozivlje na prethodno Ahilejevo obećanje: ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν τήνδε θεῶ πρόες αὐτὰρ Ἀχαιοὶ τριπλῇ τετραπλῇ τ’ ἀποτίσσομεν...

Takve bi se razlike između dva tipa pogodaba, realne i eventualne, i to ne samo za budućnost već i za sadašnjost i prošlost, dale pojasniti i na mnogim drugim primjerima, za što ovdje nema vremena. Što se tiče našega Musića, on je na razlici između dvije vrste pogodaba inzistirao od početka do kraja unatoč stranim stručnjacima, koji nisu

³¹ To se vidi u današnjim udžbenicima, i onima za grčki i onima za hrvatski

³² U Homera dolazi mjesto futura i tzv. „futurski“ ili „prospektivni“ konjunktiv u sličnu, futurskom značenju, ali onda različitu od eventualnoga; usp. Musić, *Beiträge*, str. 21 i d.; v. također M. Kravar, *Oko spora o Homerovu prospektivu*, *Živa antika* 5 (1955), str. 247 i d., gdje se Musićevo mišljenje unekoliko dopunjuje.

Treba podsjetiti da je Musić futuru, kao i futurskom konjunktivu, pripisivao kao načinski stav „gotovost“ ili „očekivanje“, dovodeći na taj način futur modalno-semantički na granicu eventuala, dok bi futur kao indikativ trebalo označivati kao izraz izvjesnosti, što on, bar u subjektivnom smislu, najčešće i jest. Modaliteti futura „htijenje“ i „trebanje“ (usp. grč. μέλλω i engl. *will* i *shall*) jesu izvedena značenja.

³³ U stvari, i u realnima su dvije radnje u istom odsjeku vremena, ali na razini modaliteta dvaju članova, protaze i apodoze: „ako stoji A, onda stoji B“, a vremenski se razilaze samo njihovi diktumi A i B. Tek se na taj način spašava i ovdje pravilo da uvjet prethodi posljedici.

nalazili bitne razlike među njima³⁵, a ne nalaze je ni danas³⁶. Stoga nije čudo što se na njegovo učenje o pogodbenim rečenicama navraćaju s vremena na vrijeme i današnji istraživači, čak i strani.

U svakom slučaju, dva su tipa pogodaba, realne i eventualne, među sobom nezamjenljiva, jer se u njima morfološki i semantički realiziraju dva različita stupnja hipotetičke modalnosti.

*

Tri pitanja grčke sintakse, o kojima se ovdje, u skladu sa svečanom prilikom, raspravlja čisto teoretski, mogla bi se razmotriti i u znaku potreba nastavne prakse, bilo da se radi o zahtjevima srednjoškolske ili visokoškolske nastave. Takvu bi dodatku govorili u prilog i posebni razlozi, među kojima ima i sasvim aktualnih. Jer upravo danas imamo na ovom području nastave jezikâ dvije važne novosti.

Jedna je u tome što odnedavna, nakon osamdesetak godina upotrebe i čitavih deset izdanja stare, ali ne i zastarjele Musiceve *Grčke gramatike* (Zagreb, 1887—1970), imamo i novu, znatno opsežniju *Gramatiku grčkoga jezika* Z. Dukata (Zagreb, 1983), gdje su — u dvama udžbenicima — mnoga poglavlja gramatike, pogotovo sintakse, obrađena u različitu opsegu i na različit način, tako da se njihovo uspoređivanje nameće samo po sebi. Time bi se ujedno pokazalo i to koliko se nova grčka gramatika opravdava pred starom.

I, drugo, također odnedavna, uvedena je eventualno-pogodbena rečenica i u gramatičke priručnike našega jezika, poimence u kolektivnu *Priručnu gramatiku hrvatskoga jezika* (Zagreb, 1979) i, isto tako, u *Sintaksu hrvatskoga književnog jezika* R. Katičića (Zagreb, 1987). Nema sumnje da bi osvrt na to poglavlje naše sintakse s praktično-nastavnoga stanovišta mogao biti poželjan.

Osobito mjesto, i kao didaktičko-metodički problem, zauzima i vidsko-vremenski odnosi u sistemu grčkoga glagola. Što se u slici toga sistema smije oduzeti vremenu i pridati vidu, kako bi bila što preglednija, o tome su moguća veoma različita mišljenja.

Sva ta pitanja kao takva ostaju ovdje samo uzgredno dodirnuti.

Primljeno 12. III. 1989

³⁴ Th. E. Korš, *De ei particula cum futuro indicativi coniuncta*, *Filologičeskoe obozrenie* 18 (1900), str. 61 i d.

³⁵ Usp. Kühner—Gerth, *Ausführliche Grammatik* II, 2, str. 466 i d. i 473 i d., ili Stahl, *Syntax*, str. 382 i d. i 390 i d.

³⁶ Humbert, *Syntaxe*, str. 219 i d. i 220 i d., i Schwyzer—Debrunner, *Grammatik* II, str. 684 i d.

SUMMARU

M. Kravar: THREE OPEN QUESTIONS OF GREEK GRAMMAR WITH US

The paper deals, more precisely, with three questions of Greek syntax: the aspectual relationship between the Greek and Serbo—Croat verb, an insufficiently identified case of sequence of tenses in Greek and the modal value of the Greek eventual conditional sentence.

(1) The problem of the Greek—Slavic aspectual relationship is treated according to a former more detailed account on the topic. The well known analogy between the Greek ternary opposition *infectum* : *confectum* : *perfectum* and the Slavic binary one *imperfective* : *perfective* is morphologically, because of the intermediate role of the Slavic aorist, not strongly consequent so that some obvious restrictions of structural nature are to be considered on the two sides. But the global correspondence nevertheless holds good both semantically and syntactically.

(2) Greek syntax of indirect speech, especially in Attic unlike the Homeric use, does not generally apply the shifting of tenses, since the tense of the subordinate clause is governed from the standpoint of the principal subject. However, in the Attic prose instances of sequence of tenses are by no means rare, whereat two preterits, the imperfect and pluperfect, occur instead of the present or perfect of simultaneity after a past tense in the principal clause. In other words, the tense in this case is used from the viewpoint of the speaker or writer. The same feature is found in New Testament Greek whence it could have influenced the analogous Slavic use in some special instances.

(3) Among the four types of Greek conditional sentence the eventual one usually lacks a precise definition, what may be due to the fact that in Latin it is confounded with the real one. Hence the necessity of defining the two types in Greek in opposition to one another. At any rate, they represent, as it is shown, two different degrees of hypothetic modality.

The three questions treated here in a merely theoretical view have also their practical, didactic and methodical, importance which is only incidentally pointed to.